

واکاوی کاربرد اندک روش‌های ترکیبی در پژوهش‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری

دریافت مقاله: ۹۶/۴/۱

پذیرش نهایی: ۹۷/۱/۱۹

DOI: 10.29252/geores.33.1.124

چکیده

در دهه‌های گذشته و به تبعیت از جنبش روش‌شناختی ترکیبی در علوم اجتماعی، فراخوانی گسترده برای استفاده جغرافی‌دانان از روش‌های ترکیبی به وجود آمده است. این در حالی است که در مطالعات جغرافیایی در ایران بنا به دلایلی این روش مهجور مانده و استفاده نمی‌شود. از این رو، هدف پژوهش حاضر ریشه‌یابی علل استفاده اندک از روش تحقیق ترکیبی در بین اساتید و دانشجویان تحصیلات تکمیلی رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری در پنج دانشگاه ایران بود. برای نیل به این هدف از هر دو روش کمی و کیفی به‌طور متوالی اکتشافی و با اهمیت برابر استفاده شد. در این طرح ابتدا داده‌های کیفی گردآوری و تحلیل شد و سپس در مرحله دوم داده‌های کمی (به‌عنوان طرح مکملی)، گردآوری و تحلیل شدند. در نهایت، هر دو تحلیل کیفی و کمی یک‌جا مورد تفسیر قرار گرفتند. جامعه آماری پژوهش، دانشجویان تحصیلات تکمیلی و اساتید گروه‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری ۵ دانشگاه شهید بهشتی، تبریز، خوارزمی، محقق اردبیلی و زنجان بود (دلیل انتخاب این دانشگاه‌ها برای این پژوهش ارتباط نزدیک با اساتید و دانشجویان دوره‌های تکمیلی این دانشگاه‌ها بوده است). در این تحقیق از شیوه نمونه‌گیری روش ترکیبی استفاده شد. در بخش کمی از روش نمونه‌گیری تصادفی و تعیین حجم نمونه براساس فرمول کوکران استفاده شد. در نمونه‌گیری بخش کیفی تعداد ۱۰ نفر از اساتید گروه‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری از دانشگاه‌های مورد مطالعه مصاحبه انجام گرفت و در بخش کمی تعداد ۸۱ نفر با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی به‌عنوان حجم نمونه از بین دانشجویان تحصیلات تکمیلی این رشته در این دانشگاه‌ها انتخاب شدند. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد. یافته‌های پژوهش نشان داد که عوامل ماهوی روش تحقیق ترکیبی که در این تحقیق عبارت‌اند از: مبهم بودن روش ترکیبی و ناآشنایی اساتید به این روش و همچنین عوامل ساختاری از جمله سلايق فصلنامه‌ها، کمی بودن سیستم آموزشی و عدم مقبولیت روش تحقیق ترکیبی در بین اساتید از عوامل تأثیرگذار در استفاده محدود از روش ترکیبی در تحقیقات در بین اساتید و دانشجویان رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری است.

واژگان کلیدی: روش تحقیق کمی، روش تحقیق کیفی، روش تحقیق ترکیبی، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری

مقدمه

در چند دهه اخیر، مجادله‌ها و مناقشه‌های پارادایمی در علوم اجتماعی به‌طور عام و علوم جغرافیایی به‌طور خاص، عمدتاً شاهد تقابل بین دو روش‌شناسی کمی عین‌گرا و کیفی ذهن‌گرا یا نسبی‌گرا بوده است. طی چهار دهه گذشته روش‌های تحقیق علمی

واکاوی کاربرد اندک روش‌های ترکیبی در پژوهش‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری / ۱۲۵

در جغرافیا و به‌ویژه جغرافیای انسانی، از روش‌های کمی به روش‌های کیفی متمایل شده است. در خلال دهه ۱۹۸۰ بسیاری از محققان کمی و کیفی اعتقاد داشتند که رهیافت‌های هر یک از آن‌ها بر دیگری برتری داشته و دو روش مذکور به دلیل تفاوت در بنیان‌های فلسفی و جهان‌بینی‌های خاص هر کدام، قابل‌ترکیب و همگرایی نیستند. این موضع «یا این یا آن» به اصل «ناسازگاری پارادایمی» موسوم است. تقابل‌های روش‌شناختی کیفی و کمی ضمن اختصاص بخش زیادی از ادبیات نظری و روشی علوم اجتماعی و انسانی و به‌تبع آن در جغرافیای انسانی، به بحث‌های غیرقابل‌حل و چالش‌برانگیز بدل گشته و محققان را با سردرگمی و ابهام‌های پارادایمی مواجه ساخته است.

علوم انسانی از آغاز تا به امروز، دو پارادایم روش‌شناختی را پشت سر نهاده است؛ پژوهشگران اجتماعی ابتدا به تقلید از علوم طبیعی به علت کاوی، عینیت‌گرایی و استفاده از روش‌های کمی روی آورده‌اند؛ سپس دریافته‌اند که روش‌های کمی برای بررسی تمام ابعاد یک پدیده اجتماعی مناسب نیست. از این‌رو، نارسایی‌های روش‌شناسی کمی در شناخت واقعیت‌های اجتماعی، منجر به شکل‌گیری موج دوم روش‌شناسی شده است. در این مرحله، پژوهشگران با به‌کارگیری روش‌های تحقیق کیفی، توجه خود را از لایه‌های بیرونی واقعیت اجتماعی به لایه‌های درونی‌تر معطوف نموده و بر معنا کاوی و درک و تفسیر پدیده‌ها تأکید کردند. هم‌زمان با تقویت رویکردهای کیفی در روش‌شناسی، شکافی نسبتاً عمیق میان دیدگاه‌های روش‌شناسان کمی و کیفی پدید آمده است؛ برخی همچون لوین^۱، علوم اجتماعی و انسانی کمی را علوم واقعی پنداشته و روش‌های کمی را پیروز میدان دانسته‌اند و برخی نیز همانند دنزین^۲ و لینکلن^۳ استدلال کرده‌اند که روش‌های کیفی به‌سرعت گسترش یافته و جایگزین روش‌های منسوخ کمی خواهند شد (Newman, 2000:14).

روش‌های کیفی در جغرافیای انسانی از دهه ۱۹۸۰ رشد و ترقی کرده‌اند و کتاب‌ها و مجموعه‌های جدید درباره روش‌های کیفی و ترکیبی تدوین شده است (های، ۱۳۸۷: ۱). از دهه ۱۹۹۰ به بعد برخی از محققان و روش‌شناسان با مطرح کردن روش‌های تحقیق ترکیبی، درصدد ایجاد نوعی همگرایی و ترکیب دو رهیافت کمی و کیفی در تحقیقات علوم انسانی برآمدند. این ترکیب که عمدتاً با پشتوانه نظری پراگماتیسم به‌عنوان یکی از پارادایم‌های مطرح فلسفی- روشی علوم اجتماعی صورت می‌گیرد، آغازگر مرحله جدیدی از توسعه روشی در علوم انسانی بوده که با عنوان جنبش سوم روش‌شناسی از آن نام می‌برند که نه‌تنها از نظر اصول طراحی و اجرا متفاوت است، بلکه دارای ادبیات و واژگان جدیدی نیز می‌باشد (تشکری، تدلی، ۱۹۹۸ و ۲۰۰۳ به نقل از محمد پور). از این‌رو، تحقیق با روش‌های ترکیبی، مبتنی بر همگرایی پارادایمی و تلفیق برخی اصول هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و روش‌شناختی پارادایم‌های مسلط کمی و کیفی در علوم اجتماعی است، به‌گونه‌ای که به پیدایش نوعی پارادایم نوین، فراسوی مجادله‌های نظری و روشی آن‌ها منجر شده است (محمد پور، ۱۳۸۹: ۷۸).

تلفیق روش‌ها مبتنی بر این ایده است که می‌توان رویکردهای کمی و کیفی را در پژوهشی واحد برای یافتن پاسخ پرسش‌ها یا شناخت جنبه‌های مختلف یک مسئله مورد استفاده قرار داد. این رویکرد معتقد به برتری روش‌ها نسبت به یکدیگر نیست و تلفیق آن‌ها را یک استراتژی سودمند برای شناخت ماهیت چندبعدی واقعیت می‌داند. از این‌رو، اختلاف مشاهده در انواع مختلف داده‌ها نمایانگر جنبه‌های مختلف یک پدیده اجتماعی است و یکی را می‌توان در پرتو دیگری تبیین کرد. آن‌چه در سطح خرد اتفاق می‌افتد، با بررسی واقعیت در سطح کلان بهتر درک می‌شود و بالعکس. برای نمونه، ایروین در مورد مشکل نظری سازش بین مفاهیم عاملیت و ساختار در علوم انسانی، استدلال می‌کند که تحلیل مجموعه متفاوتی از داده‌ها می‌تواند به تعدیل شکاف میان تمایلات ذهنی و شرایط اجتماعی کمک کند. او استدلال می‌کند که آنچه پژوهشگران در مورد این دو گانگی می‌گویند، صرفاً از

1. Levine
2. Denzin
3. Lincoln

داده‌ها برنمی‌خیزد، بلکه از نظریه نشأت می‌گیرد. بنابراین ما نیاز داریم روش‌های متعدد مرتبط با نظریه‌های مختلف را برای درک انواع پدیده‌ها گرد هم آوریم (Irwin, 2008).

با بررسی کتاب‌ها و مقالات منتشر شده در شش سال اخیر، مشاهده می‌شود که در حوزه روش‌شناسی تحقیق ترکیبی حداقل ده کتاب تألیف و ترجمه شده است و همچنین در رشته‌های روان‌شناسی، علوم تربیتی، مدیریت و جامعه‌شناسی مقالات، پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دکتری متعددی چاپ و منتشر شده است. این در حالی است که در حوزه جغرافیای انسانی که بخشی از علوم انسانی و اجتماعی است، کمتر تحقیقی با این رویکرد پژوهشی انجام گرفته است. از این رو، در این مقاله ضمن مقایسه رویکردهای کمی و کیفی، با تأکید بر روش‌شناسی ترکیبی، به ریشه‌یابی دلایل استفاده محدود از روش‌های ترکیبی در تحقیقات جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری در پنج دانشگاه (شهید بهشتی، تبریز، خوارزمی، محقق اردبیلی و زنجان) پرداخته است.

مبانی نظری

در این بخش رویکردهای روش‌شناختی محققان علوم انسانی، که به دو سنت کمی و کیفی تقسیم می‌شود و همچنین، سنت پژوهش با روش ترکیبی و روش تحقیق ترکیبی در جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری مورد بررسی قرار گرفته است.

تقسیم‌بندی رویکرد روش‌شناختی محققان در علوم انسانی

سنت کمی گرا^۱: سنت کمی گرا با تکیه بر پارادایم‌های اثباتی و پسااثباتی، جهت‌گیری مسلط و بی‌چون‌وچرای روش‌شناختی در علوم اجتماعی و جغرافیایی از زمان پیدایش علوم اجتماعی تا قرن بیست و یک بوده است. روش‌های کمی به عنوان فنون مرتبط با گردآوری، تحلیل، تفسیر و ارائه اطلاعات عددی و آماری تعریف می‌شوند. در حالت کلی اصول عمده این سنت اتکای فلسفی و فکری به پارادایم‌های اثباتی، پسااثباتی، خردگرایی انتقادی و اخیراً واقع‌گرایی انتقادی-اجتماعی، تأکید بر اصل اثبات، مشاهده خام، رویکرد ضد علیت، موجودیت‌های ضد نظری و مخالفت با متافیزیک (Hacking, 1983: 41) می‌باشد.

نظم و قدرت تحلیل عددی است که اطلاعات کمی سازی شده را چنین جذاب کرده و موجب بدگمانی نسبت به اطلاعات کیفی شده است. اما برای آنکه داده‌های کمی از این مزایای آشکار برخوردار شوند لازم است فرض کنیم که خواص یک دستگاه عددی با برخی خصوصیات داده‌های اصلی متناظرند (بلیکی، ۱۳۸۴: ۳۱۷). به‌طور سنتی، پژوهشگران کمی توجه خود را معطوف به محرز ساختن «اعتبار» و «پایایی» اندازه‌گیری‌های خود می‌کنند، یعنی اینکه ابزارهای آن‌ها همان چیزی را می‌سنجد که داعیه سنجیدن آن را دارند و این سنجش با انسجام و سازگاری همراه است. اگر روش‌های تعیین اعتبار و پایایی را بررسی کنیم، درمی‌یابیم که آن‌ها بر اساس تأیید و تکرار استوارند. هیچ معیار نهایی که بتوان ابزارهای سنجش را با آن محک زد وجود ندارد، تنها چیزی که وجود دارد فقط ابزارهای به‌خوبی استفاده‌شده‌ای هستند که اجتماعی از پژوهشگران به آن‌ها اطمینان زیادی دارند. عینیت همواره نسبی است (همان: ۳۱۹).

در رشته جغرافیا و گرایش‌های مختلف آن روش‌های کمی طی سالیان گذشته کاربرد گسترده‌ای داشته است. روش‌های کمی در جغرافیا شامل استفاده از مفاهیم و استدلال، مدل‌سازی ریاضی و تکنیک‌های آماری جهت فهم پدیده‌های جغرافیایی می‌شود. این روش بنیان اکثر پژوهش‌های مربوط به جغرافیای طبیعی را شکل می‌دهد. این روش ابتدا توسط جغرافی‌دانان انسانی در ۱۹۵۰ به کار گرفته شد و دهه ۱۹۶۰ با عنوان انقلاب کمی در جغرافیا نامیده شد که استفاده از آن در بین جغرافی‌دانان انگلیسی‌زبان فراگیر شد. بدین ترتیب، این جغرافی‌دانان با استفاده از روش‌های کمی به طراحی فرضیه‌ها و تبیین، تفسیر و مدل‌سازی رفتار فضایی و

^۱. Quantitative Tradition

واکاوی کاربرد اندک روش‌های ترکیبی در پژوهش‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری ۱۲۷/

تصمیم‌گیری پرداختند (Clifford et al, 2010: 5). کتاب تحلیل مکانی در جغرافیای انسانی پتر هاگت^۱، پایه‌های جغرافیای کمی را تثبیت کرد. تأثیر این کتاب به حدی بود که برتون در سال ۱۹۶۹ اعلام کرد که انقلاب به پایان رسیده است و جغرافیای کمی قسمتی از وضع موجود است (valentine, Aitken, 2014: 27).

نقد جغرافیای اثبات‌گرایی، به‌ویژه جغرافیای شهری اثبات‌گرا، بر خواسته از آرا و مکاتب مختلفی بود که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به جغرافیای شهری انسان‌گرا و ساختارگرا اشاره کرد. از جمله جغرافی‌دانان منتقد جغرافیای اثبات‌گرا می‌توان به رابرت ساک^۲ (۱۹۸۰) اشاره کرد که جغرافیای اثبات‌گرا را شکلی از بت‌وارگی فضایی می‌داند که تمرکز بر امر فضایی به قیمت نادیده گرفته شدن دیگر موضوعات تمام شده است. منتقدان مارکسیستی و رادیکال از نگاهی دیگر به این مکتب نگرستند. که بی‌توجهی به سیاست و مذهب و تشریح جهان از طریق واقعیت‌های مشاهده‌پذیر، شاکله اصلی این نگرش بود. نقدهای دیگری که بر این تفکر وارد است این است که انسان‌ها و جوامع پدیده‌های ذاتاً پیچیده‌ای هستند و با این جوهره پیچیده به تصویر کشیدن آن‌ها در مدل‌ها و قوانین غیرممکن به نظر می‌رسد (هال، ۱۳۹۲: ۴۸، شکویی، ۱۳۷۳: ۱۱۴، کاپلان و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۷). ماهیت دوگانه اندیشه، پژوهش کمی را در ارتباط با کار، علم، عینیت، استدلال و مردانگی قرار می‌دهد، درحالی‌که پژوهش کیفی در ارتباط با خانه، طبیعت، ذهنیت، لذت و زنانگی است (Winchester, 1999:3). که این امر ناشی از انتقادات فمینیسم به کمیّت‌گرایی در علم است (Valentine, Aitken, 2006: 34).

سنت کیفی گرا^۳؛ از نظر پارادایمی تحقیق کیفی اصولاً مبتنی بر پارادایم تفسیرگرایی – بر ساخت‌گرایی اجتماعی است، اما در خلال چند دهه‌ی اخیر از سوی پارادایم‌های غیر اثباتی از جمله پارادایم‌های انتقادی، فمینیسم و پست‌مدرنیسم و حتی پس‌اثبات‌گرایی نیز به کار گرفته شده است (محمد پور، ۱۳۹۲: ۹۳). این سنت به دنبال نقد پارادایم‌های عینی گرا (اثباتی و پس‌اثباتی) به‌ویژه از دهه ۱۹۷۰ گسترش یافت. سنت کیفی امروزه روش‌های تحقیق متعددی را در برمی‌گیرد و در رشته‌های گوناگونی از علوم اجتماعی و جغرافیای رواج دارد. روش‌های کیفی را عمدتاً به‌مثابه فنون مرتبط با گردآوری، تحلیل، تفسیر و ارائه اطلاعات و داده‌های شفاهی و روایتی تعریف می‌کنند.

منظور از تحقیق کیفی عبارت است از هر نوع تحقیقی که یافته‌هایی را به دست می‌دهد که با شیوه‌هایی غیر از روش‌های آماری یا هرگونه کمی کردن کسب شده‌اند. شیوه مذکور ممکن است به تحقیق درباره زندگی افراد، شرح حال‌ها، رفتارها و همچنین درباره کارکرد سازمانی جنبش‌های اجتماعی یا روابط بین‌الملل معطوف باشند. این فنون معمولاً با روش‌های کیفی قرین‌اند. با این حال، آن‌ها بعداً داده‌ها را به گونه‌ای کدگذاری می‌کنند که به آنان امکان تجزیه و تحلیل آماری را بدهد. آن‌ها در اصل داده‌های کیفی را کمی می‌کنند (استراس، کوربین ۱۳۸۵: ۱۷).

وابستگی و اتکای فلسفی به رویکردهای ذهن‌گرا، تأویلی، برساختی – تفسیری و به‌طور کلی رویکردهای غیر اثباتی، اتکا به داده‌های شفاهی، روایتی، گفتمانی و به‌طور کلی غیر عددی، تحلیل‌های کیفی شامل تحلیل‌های موضوعی (ماتیک) یا درون‌مایه، تحلیل‌های روایتی، نشانه‌شناختی، معنایی و عموماً غیر آماری، ارزشمندی ذهنیت، باور به واقعیت‌های متعدد، تحلیل روایتی پرمایه و محقق بخشی از فرآیند تحقیق است (محمد پور، ۱۳۸۹: ۲۹) مهم‌ترین ویژگی‌های روش شناختی کیفی هستند.

ماهیت خلاق، انعطاف‌پذیر و بدون محدودیت تحقیق کیفی به محقق اجازه نمی‌دهد که در گردآوری و تفسیر داده‌ها با همان دقتی که در تحقیق کمی به کار می‌برد عمل کند. در تحقیق کیفی، قواعد چندان مشخصی برای تعیین نحوه اجرای مناسب و مطلوب آن و تفسیر داده‌ها وجود ندارد. مکتوبات مربوط به روش‌شناسی کیفی غالباً تحقیق کیفی را یک هنر یا نوعی جهت‌گیری فکری می‌دانند و اشاره می‌کنند که بهترین راه فراگرفتن نحوه‌های متعدد اجرای آن همان پرداختن به چندین تحقیق کیفی متفاوت

¹ Hagget

² Robert Sack

³ Qualitative Tradition

است (ببی، ۱۳۸۸: ۶۲۴). اعتبار مصاحبه کیفی به جای اتکا بر بازنمایی یا توانایی آن‌ها در تعمیم دهی بر تبیین ساختارها و سازوکارهای علی که اساس رفتار قابل مشاهده را شکل می‌دهد، متکی است (Winchester, 1999: 3).

روش‌های کیفی در جغرافیا نیز طرفداران قابل توجهی دارد. کاستی‌های موجود در روش‌های صرف کمی و همچنین حمایت‌هایی که از جانب طرفداران روش‌های تحقیق کیفی مشاهده می‌شد، ضرورت اهمیت دادن به روش‌های کیفی در جغرافیا را نمایان‌تر می‌ساخت. ضرورت استفاده از روش‌های کیفی در تحقیقات جغرافیایی، از وجود داده‌های کیفی یا نبود اطلاعات دقیق و روزآمد در تحقیق ناشی می‌شود که روش‌های دیگری برای گردآوری آن‌ها وجود ندارد و تحلیل آن‌ها با استفاده از روش‌های کمی صحیح نیست. ضرورت استفاده از این داده‌ها، در تحقیقاتی که با انسان و حضور فعال وی در فضا مرتبط است، موجب توسعه‌ی این روش‌ها شده است. «داده‌های کیفی توضیحاتی مربوط به پدیده‌های اجتماعی هستند که به صورت غیر آماری گردآوری و تحلیل می‌شوند (لیندنی، ۱۳۸۳: ۳۵). در اثر نقدهای وارده بر روش‌های کمی در جغرافیا رویکردی انسان‌گرایانه را اتخاذ کردند که رفتار انسانی را ذهنی، پیچیده، نامنظم، غیرمنطقی و متناقض می‌داند. به طوری که جغرافی‌دانان انسان‌گرا از روش‌هایی بهره بردند تا معانی، احساسات، ارزش‌ها که جهان زندگی معلوم ما را می‌سازند را مورد واکاوی قرار دهند. این روش‌ها شامل مصاحبه عمیق، مشاهده مشارکتی و گروه‌های کانونی می‌شود (Clifford, 2010: 5, Limb and Dwyer, 2001: 3). باوجود این که جغرافیای انسان‌گرا مورد نقد قرار گرفت، ولی بر اهمیت روش‌شناسی‌های کیفی در پژوهش‌های جغرافیایی افزوده شد. به نظر جغرافی‌دانان شهری و اجتماعی، قوم‌نگاری به منزله ابزاری شناخته می‌شد که به وسیله آن مسائل فضا، معنای اجتماعی و برخورد اجتماعی قابل واکاوی است. همچنین، جغرافی‌دانان فمینیست سعی در ایجاد جغرافیای جدیدی داشتند تا نیمه مغفول جغرافیای انسانی را در برگیرد و نشان دهند که تحلیل جغرافیایی نیازمند تفسیر فرایندها و ذهنیت‌های جنسیتی است (Limb, Dwyer, 2001: 3). برنامه‌ریزان شهری از مقام برنامه‌ریزان کالبدی و فنی به تحلیل سیاست‌ها و ارتباط با نظام‌های سیاسی و انسانی تغییر جهت داده‌اند. مشاهدات آن‌ها نشان داد که تشریح صرفاً عقلی، عددی و منطقی و استفاده از نظریه جواب‌گوی رفع مشکلات نیست و به روش‌هایی روی آوردند که در ارائه راهبرد جهت مداخله نقش داشته باشد (داندکار، ۱۳۸۱: ۳۹).

سنت پژوهش با روش ترکیبی^۱

این سنت به طور رسمی در خلال کمتر از دو دهه اخیر ایجاد شده است. هرچند که سابقه تاریخی غیررسمی آن به ۵ دهه می‌رسد. تحقیق ترکیبی با اتکای فلسفی و فکری به پارادایم پراگماتیسم بر ترکیب دو روش‌شناسی کمی و کیفی تحقیق در همه مراحل تحقیق تأکید داشته و از تقابل سنتی روش‌شناختی کمی-کیفی اجتناب می‌کند. اصول عمومی این نوع روش‌شناسی را می‌توان چنین برشمرد.

بنیان فلسفی این روش‌شناسی ریشه در پراگماتیسم داشته و بر عمل‌گرایی در فرآیند تحقیق تأکید دارد؛

بر اساس اصل بنیادین این روش، تحقیق ترکیبی به معنای ترکیب هر دو رهیافت کمی و کیفی تحقیق بوده و از جانب‌داری روش‌شناختی از یکی از روش‌ها پرهیز می‌کند؛

گردآوری و تحلیل داده‌های ترکیبی متضمن استفاده از هر دو رویه گردآوری داده‌های کمی و کیفی و تحلیل‌های آماری و سیستماتیک و دیگر شیوه‌های تحلیل داده‌های کیفی است؛

روش‌شناسی ترکیبی گرچه بر ترکیب دو روش کمی و کیفی استوار است، اما خود یک روش‌شناسی متمایز و متفاوت از هر یک از روش‌های مستقل کمی و کیفی تحقیق تلقی می‌شود؛

^۱ Mixed Methods Research

واکاوی کاربرد اندک روش‌های ترکیبی در پژوهش‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری ۱۲۹/

رویه نمونه‌گیری در این نوع تحقیق، ترکیبی از رویه‌های احتمالی و هدفمند است. بنابراین دست‌یابی به پیوستار نمایایی-هدفمندی^۱ از اهداف این نوع نمونه‌گیری است.

طرح‌های ترکیبی اصولاً مبتنی بر راهبرد زاویه‌بندی هستند.^۲ زاویه‌بندی عبارت است از به کارگیری هم‌زمان بیش از یک روش، یک نظریه، یک محقق و یک منبع داده در یک مطالعه پژوهشی (محمدپور، ۱۳۸۹: ۳۵).

روش تحقیق ترکیبی در جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری

روش تحقیق ترکیبی به صورت روزافزونی در حال مطرح شدن در اثر علاقه احیاء شده به روش‌شناسی‌های کیفی هستند. دغدغه‌های مربوط به کمیت‌گرایی بیش‌ازحد در جغرافیا و علوم اجتماعی از قدمت طولانی برخوردار هستند. در دهه ۱۹۸۰، شاهد آگاهی رو به گسترش از نبود عینیت در پژوهش فارغ از ارزش هستیم. ارزیابی مجدد از علوم اجتماعی عینی بعد از ظهور رویکردهای پدیدارشناختی و انسان‌گرایانه در جغرافیا به پیش گرفته شد که مستلزم استفاده از ادبیات، هنر و منابع غیر سنتی بود. این منابع کیفی به جای تعریف سطحی ویژگی‌ها، در صدد فهم معنای ذهنی کنش اجتماعی است. تمایل به تجدید حیات روش‌ها و منابع کیفی در جغرافیا مصادف با انتشار کتاب‌هایی در خصوص روش تحقیق ترکیبی است. از این رو، بحث میان پژوهش کیفی و کمی منجر به توجه به روش‌های ترکیبی شد (Winchester, 1999: 3).

تمایز بین داده‌های کمی و کیفی به سادگی و آشکارا امکان‌پذیر نیست و غالباً منطقه هم‌پوشانی بین آن‌ها، محل مناقشه طرفداران روش‌های کیفی و کمی در تحقیقات جغرافیای انسانی بوده است. مناقشه‌ی مربوط به اهمیت داده‌های کمی و کیفی در جغرافیا، با انقلاب کمی در دهه‌ی ۱۹۶۰ افزایش یافت، ولی نهایتاً به این درک منجر شد که ارتباط بین دو نوع داده‌ی کمی و کیفی، مانع از تفکیک آن دو از یکدیگر است و در تحقیقات جغرافیایی، منافاتی بین استفاده از هر دودسته داده‌های کمی و کیفی وجود ندارد (لیندسی، ۱۳۸۳: ۳۶).

هم‌زمان با چرخش فرهنگی در جغرافیا، اندیشمندان بیشتر بر سیاست بازنمایی، سیاست مطالعه میدانی و سیاست محیط پژوهشی توجه ویژه داشتند. در جغرافیای انسانی این تغییر رویه به نفع روش‌های متمرکز و به ضرر روش‌های گسترده بود. روش ترکیبی بر نقاط قوت این دو روش تأکید دارد روش‌های پژوهشی گسترده که شامل پرسشنامه‌ها، زمینه‌یابی‌ها، تحلیل آماری و تحلیل فضایی می‌شود، فرضیه‌ها و تعمیم‌هایی را مبتنی بر بازنمایی و تکرار مجموعه‌ای از داده‌های قابل مشاهده خلق می‌کند. در مقابل روش‌های پژوهشی متمرکز شامل قوم‌نگاری، مطالعات موردی، مصاحبه عمیق و تحلیل کیفی هستند و در پی تعمیم مقولات مفهومی و مکانیزم‌های علی تأثیرگذار در فرایندهای اجتماعی می‌باشند (Warshavsky, 2013: 1). با قبول استدلال‌های سایر جغرافی‌دانان (Wyly et al, 2007, Hawthorne et al, 2009)، استفاده از روش ترکیبی می‌تواند شکاف‌های تجربی و نظری را پر کند، زمینه موردنیاز را اضافه کند و واقعیت‌های چندگانه را بیامیزد و منابع داده‌ای مختلف را زاویه‌بندی کند (Warshavsky, 2013: 2). کووان اظهار می‌دارد که جغرافی‌دانان از روش‌های ترکیبی استفاده می‌کنند تا واقعیت‌ها و روایت‌های چندگانه را که به واسطه پیوند پیچیده میان دانش، قدرت و تغییر سیاسی و اجتماعی است را واکاوی کنند (Kwan, 2004: 3).

در دهه‌های گذشته و به تبعیت از جنبش روش‌شناختی سوم درون علوم اجتماعی، فراخوانی گسترده برای استفاده جغرافی‌دانان از روش‌های ترکیبی وجود داشته است. در سال ۱۹۹۵، لائسون^۳ پیشنهاد می‌کند که دوگانگی بین کمی و کیفی در جغرافیا کنار گذاشته شود تا بدین ترتیب کارآمدی روش ترکیبی شناخته شود (Winchester, 1999: 4). همچنین به دلیل اثرات جهان واقعی که جغرافیای کاربردی بر جامعه دارد، برای جغرافی‌دانان مهم است که از مجموعه‌ای وسیع از روش‌ها، گروه‌های اجتماعی،

^۱ representative _ purposefulness

^۲ triangulation

^۳ Lawson

فلسفه‌های پژوهشی در پژوهش خود بهره گیرند. جغرافیای کاربردی به صداهاى مختلف حساس است ولی می‌باید از محدودیت - های همه روش‌شناسی‌ها آگاه باشد و کاربرد مناسبی از همه روش‌شناسی‌ها داشته باشد (Yeager, 2013: 2). کووان (۲۰۰۴) بیان می‌دارد که به‌جای وفق دادن اردوگاه‌های متفاوت در درون جغرافیا، جغرافی‌دانان می‌توانند تفاوت‌های خود را با ارتباط «جغرافیا - های پیوندی» و بهره‌گیری از داده کمی در سیستم اطلاعات جغرافیایی جشن بگیرند (Crook, Schuurman, 2011: 4).

از نمونه کارهایی که در روش ترکیبی انجام شده است، وارشاوسکی^۱ در رساله خود (۲۰۰۱) با بهره‌گیری از روش متمرکز و گسترده به بررسی نقش غذای محلی در اقتصاد ژوهانسبورگ پرداخت. کروکس و شوورمن^۲ (۲۰۱۱) از ترکیب روش‌های کمی و کیفی به مکان‌یابی مراکز بهداشتی روستایی در بریتیش کلمبیا پرداختند. تجدید حیات پژوهش کیفی متمرکز در جغرافیا موجبات گسترش مطالعات مبتنی بر مصاحبه به‌ویژه در حوزه‌های جدید جغرافیای فمینیست را فراهم گردانید. باوجوداین که مصاحبه‌ها اغلب در بخشی از پژوهش ترکیبی به کار می‌روند، همچنین خود به‌تنهایی می‌توانند به‌عنوان تکنیکی مجزا به کار گرفته شوند (Winchester, 1999: 2). رویکرد روش تحقیق ترکیبی که از مصاحبه‌های توأم با پرسشنامه بهره می‌گیرد، اساساً بر پایه چهارچوب تحلیلی حاکم بر جغرافیای انسانی است که از آن با عنوان «واقع‌گرایی تجربی» یاد می‌شود. در پارادایم واقع‌گرایی تجربی پدیده‌های تجربی به‌عنوان جزئی از نظام اجتماعی باز تلقی می‌شوند. اکثر مصاحبه‌هایی که در جغرافیای انسانی اعمال می‌شود در چارچوب این شیوه انجام می‌پذیرند. رویکرد مقابل واقع‌گرایی تجربی، واقع‌گرایی انتقادی است که ساختارها، معانی و گفتمان‌ها را بدون توسل به سنجش یا کمیت‌گرایی، شناسایی می‌کند. از روش مصاحبه می‌توان در چهارچوب واقع‌گرایی انتقادی جهت بررسی ساختارهای بنیادین و معانی فرایندهای اجتماعی استفاده کرد (Winchester, 1999: 3).

همچنین روش‌های ترکیبی در سیستم اطلاعات جغرافیایی هم برای خود جاباز کرده‌اند و از دهه ۱۹۹۰ انتقاداتی بر سیستم اطلاعات جغرافیایی مبنی بر بیش‌ازحد اثبات‌گرا بودن آن وارد شده است. درنتیجه، اصطلاح سیستم اطلاعات جغرافیایی کیفی وارد عرصه شد که بر تجسم‌بخشی به بازنمایی‌های چندگانه تأکید دارد. تعهد اصلی سیستم اطلاعات جغرافیایی کیفی به تلفیق اشکال چندگانه دانش است. این نوع از شیوه تلفیق ساخت تبیین‌های قوی سیستم اطلاعات جغرافیایی کیفی را در میان روش‌های ترکیبی جای می‌دهد (Cope, Elwood, 2009: 4). جغرافی‌دانان بسیاری روش‌های کیفی را ریسمان معرفت‌شناختی مهمی ارزیابی می‌کنند که توسط سیستم اطلاعات جغرافیایی انتقادی جهت تولید دانش نزدیک به رهنمود انتقادی پذیرفته شده است و تکنیک‌های کیفی را در سیستم اطلاعات جغرافیایی تلفیق می‌کند (Boschman, Cubbon, 2014: 3).

با ذکر این مطالب در مورد روش‌های تحقیق کمی و کیفی و ترکیبی و اشاره به مزایای رویکرد ترکیبی، در این مقاله باهدف غنا بخشیدن به تحقیقات جغرافیایی با به‌کارگیری روش‌های تحقیق کارآمد و مناسب با طرح سؤال دلایل استفاده اندک از روش تحقیق ترکیبی در پژوهش‌های گروه‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری از دیدگاه اساتید و دانشجویان این رشته چیست؟ به ریشه‌یابی جایگاه روش تحقیق ترکیبی در تحقیقات جغرافیایی در ۵ دانشگاه (شهید بهشتی، تبریز، خوارزمی، محقق اردبیلی و زنجان) پرداخته شده است.

روش‌شناسی تحقیق

هدف مقاله حاضر دستیابی به شناختی ژرف و همه‌جانبه از مسئله استفاده اندک از روش تحقیق ترکیبی در تحقیقات جغرافیایی و مسائل مربوط به آن در نزد اساتید و دانشجویان این رشته می‌باشد؛ بنابراین از روش بررسی موردی^۳ استفاده شده و این راستا نیز سعی شده برای نیل به هدف یادشده هم از داده‌های کیفی و هم از داده‌های کمی استفاده شود. روش تحقیق

^۱ .Warszawsky

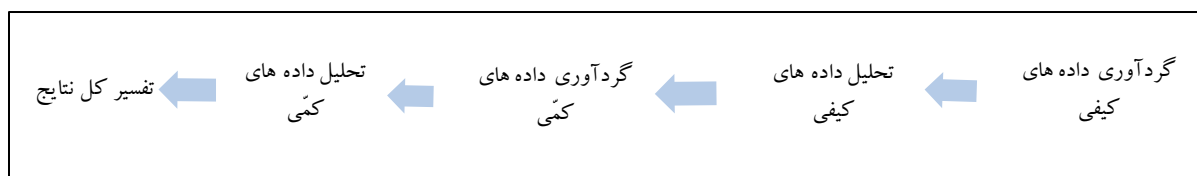
^۲ .Crooks, Schuurman

^۳ . case study

واکاوی کاربرد اندک روش‌های ترکیبی در پژوهش‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری ۱۳۱/

مورد استفاده در این پژوهش، روش تحقیق ترکیبی است. اصل بنیادین روش ترکیبی استفاده از تکنیک‌های کمی و کیفی در مراحل از تحقیق است که می‌تواند به شیوه متوالی، هم‌زمان و یا به صورت تغییرپذیر انجام گیرد، به گونه‌ای که دارای نقاط قوت مکملی و نقاط ضعف نا همپوشان باشند (Creswell, 2009: 16).

در این مطالعه، از هر دو روش کمی و کیفی به‌طور متوالی اکتشافی^۱ و بااهمیت برابر استفاده شده است. در این طرح ابتدا داده‌های کیفی گردآوری و تحلیل می‌شوند، سپس در مرحله دوم داده‌های کمی (به‌عنوان طرح مکملی)، گردآوری و تحلیل می‌شوند. در نهایت، هر دو تحلیل کیفی و کمی یک جا مورد تفسیر قرار می‌گیرد (شکل ۱) (محمد پور، ۱۳۸۹: ۸۸).

شکل ۱- مدل طرح ترکیبی متوالی - اکتشافی

منبع: (محمد پور، ۱۳۸۹: ۸۸)

جامعه آماری این پژوهش را استادان و دانشجویان تحصیلات تکمیلی گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری پنج دانشگاه کشور (دانشگاه شهید بهشتی، تبریز، خوارزمی، محقق اردبیلی و زنجان) تشکیل می‌دهد. در این تحقیق از شیوه نمونه‌گیری روش ترکیبی یعنی ترکیب هر دو شیوه نمونه‌گیری کمی و کیفی یا به عبارتی با در نظر گرفتن هر دو بعد احتمالی و هدفمند بودن استفاده شده است. در بخش کمی از روش نمونه‌گیری تصادفی و تعیین حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران استفاده شد. شیوه نمونه‌گیری در بخش کیفی مطالعه، نمونه‌گیری کیفی بوده است که به آن نمونه‌گیری هدفمند^۲ و یا نمونه‌گیری نظری نیز گفته می‌شود. در این شیوه، محقق کیفی با افرادی تماس برقرار می‌کند که در زمینه موضوع موردبررسی یا جنبه‌هایی از آن دارای اطلاعات و شناخت مناسب و نسبتاً کافی باشند. این افراد را مطلعین یا دروازان می‌خوانند (محمد پور، ۱۳۸۹). در این شیوه نمونه‌گیری که خاص تحقیقات کیفی است، تعداد افراد مورد مصاحبه، یا به عبارت دیگر، حجم نمونه به اشباع نظری^۳ سؤال‌های موردبررسی بستگی دارد؛ با دسترس داشتن چنین مبنایی، تعداد ۱۰ نفر از اساتید گروه‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری از دانشگاه‌های خوارزمی، شهید بهشتی، زنجان، تبریز و محقق اردبیلی مورد مطالعه قرار گرفتند که در بخش کمی هم تعداد ۸۱ نفر با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی به‌عنوان حجم نمونه از بین دانشجویان تحصیلات تکمیلی این رشته در این دانشگاه‌ها انتخاب شدند. ابزار پژوهش در بخش کیفی، مصاحبه بدون ساختار بود. علت استفاده از این ابزار آن بود که مشارکت‌کننده‌ها بتوانند آزادانه و بدون هیچ محدودیتی دیدگاه‌های خود را بیان کنند. برای گردآوری داده‌های کمی نیز از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شد که گویه‌های آن برگرفته از نتایج تحلیل داده‌های کیفی در مرحله اول بود و بر اساس طیف لیکرت از یک (خیلی کم) تا پنج (خیلی زیاد) بود. شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش کیفی، تحلیل محتوا با رویکرد استقرایی بود. واحد تحلیل^۴ در این مطالعه، کل مصاحبه‌ها بود که بعد از تایپ دست‌نویس‌ها، واحدهای معنی به صورت جملات یا پاراگراف از بیانات و متون مصاحبه مشخص و کدهای اولیه یا کدهای باز از آن‌ها استخراج گردید. در فرآیند گردآوری داده‌های کیفی تا زمانی که پاسخ‌ها تکرار نمی‌شدند مصاحبه ادامه پیدا می‌کرد. در مورد تحلیل مرحله‌ای یافته‌ها نیز باید گفت که ابتدا با تفکیک متن مصاحبه به عناصر دارای پیام در داخل خطوط یا پاراگراف‌ها، تلاش شد تا کدهای مربوطه استخراج شوند و در مرحله بعدی آن، مفاهیم در قالب مقوله‌های بزرگ‌تری قرار گرفتند.

1 exploratory

2 purposive sampling

3 theoretical saturation

4 unit of analysis

در تحلیل داده‌های کمی مطالعه با به کارگیری قابلیت‌های نرم‌افزار SPSS از آزمون‌های آماری تک نمونه‌ای استفاده شده است. در نهایت تحلیل‌های کمی و کیفی در بخش نتیجه‌گیری با یکدیگر ترکیب شده است.

یافته پژوهش

برای دستیابی به جواب سؤال اصلی پژوهش، اینکه «دلیل استفاده اندک از روش‌های ترکیبی در تحقیقات جغرافیایی بین دانشجویان تحصیلات تکمیلی و اساتید چیست؟» به سراغ اساتید گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری در دانشگاه‌های نمونه رفته و از آن‌ها خواسته شده تا دیدگاه‌های خود را در این مورد بیان کنند. تمامی اساتید مصاحبه شده در این پژوهش سابقه تدریس در روش تحقیق، بیش از ۴ ترم در دانشگاه‌های مربوطه خود را داشته‌اند و مرتبه علمی‌شان استادیار و یا دانشیار بود و هیچ کدام از اساتید مربوطه صاحب اثر در حوزه روش تحقیق نمی‌باشند. به جز یک مورد از اساتید بقیه از کتاب‌های روش تحقیق ترکیبی در منابع تدریس‌شان استفاده نکرده‌اند و مباحثی در مورد روش تحقیق ترکیبی ارائه نداده‌اند. با توجه به اینکه در مدل طرح ترکیبی متوالی - اکتشافی سؤالات بخش کمی از پاسخ‌های بخش کیفی استخراج می‌شود، بدین ترتیب سؤال‌های بخش کمی نیز به‌عنوان تکمیل‌کننده سؤال‌های کیفی در ادامه همراه با تحلیل هر کدام از آن‌ها آمده است. در جدول ۱ تعداد کل دانشجویان ارشد و دکتری این دانشگاه‌ها و همچنین تعداد پاسخ‌دهنده گان و همچنین سابقه استفاده از روش تحقیق ترکیبی در تحقیقات‌شان آمده است.

جدول ۱- جدول توصیفی کل دانشجویان و دانشجویان پاسخ‌دهنده به تفکیک مقطع تحصیلی

دانشگاه	مقطع تحصیلی	تعداد کل دانشجویان رشته	تعداد پاسخ‌دهندگان	سابقه استفاده از روش ترکیبی
دانشگاه شهید بهشتی	دکتری	۲۲	۱۰	۱
	ارشد	۱۶	۶	۱
دانشگاه تبریز	دکتری	۲۰	۸	۱
	ارشد	۵۹	۹	۱
محقق اردبیلی	دکتری	۱۵	۶	۲
	ارشد	۳۷	۱۲	-
دانشگاه زنجان	دکتری	۱۲	۵	۱
	ارشد	۲۰	۱۱	-
دانشگاه خوارزمی	دکتری	۲۰	۸	۱
	ارشد	۴۰	۶	-
جمع		۲۶۳	۸۱	۸

تحلیل داده‌های کیفی

داده‌های مستخرج از مصاحبه‌ها نشان داد که مبهم بودن روش ترکیبی و ناآشنایی اساتید به این روش و همچنین سلاقی فصلنامه‌ها، کمی بودن سیستم آموزشی و عدم مقبولیت روش تحقیق ترکیبی در بین اساتید مهم‌ترین عوامل مؤثر بر عدم استفاده از روش تحقیق ترکیبی در بین اساتید و دانشجویان تحصیلات تکمیلی است که در اینجا هر کدام از آن‌ها توضیح داده می‌شود.

واکاوی کاربرد اندک روش‌های ترکیبی در پژوهش‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری ۱۳۳

مبهم بودن روش تحقیق ترکیبی: درست است که روش ترکیبی با سابقه نیم قرن در تحقیقات مختلف علمی مشاهده می‌شود، ولی به کارگیری این روش در کشور ما هنوز با مشکلاتی مواجه هست. از جمله اینکه این روش هنوز در ایران جا نیفتاده است و این روش در بین دانشجویان و حتی بعضی اساتید روش تحقیق شناخته شده‌ای نیست. اکثر مقالات و پایان‌نامه‌ها با روش‌های کمی کار شده است و حتی داوران پایان‌نامه‌ها و مجلات، برای داوری تحقیقات کمی بیشتر رغبت نشان می‌دهند. بنابراین یکی از دلایل ماهوی عدم استفاده از روش‌های ترکیبی در گروه‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری مبهم بودن این روش از سوی اساتید مصاحبه‌شونده این رشته عنوان شده است. درباره این موضوع مصاحبه‌شونده شماره دو چنین بیان می‌کند که:

«این رویکرد یا روش در بین گروه‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری زیاد معمول نیست و یادگیری آن زمان‌بر و کاربرد آن در تحقیقات مشکل می‌باشد. از طرفی دانشجویان تحصیلات تکمیلی با محدودیت ترمی مواجه هستند، و کاربرد این روش مبهم می‌تواند به طولانی‌تر شدن دوران تحصیلشان بیانجامد؛ از این رو، ترجیح می‌دهند با یکی از روش‌های کیفی و کمی و مخصوصاً روش‌های کمی تحقیقات خود را به پایان برسانند.»

آشنا نبودن محققان رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری با روش تحقیق ترکیبی: همان‌طور که گفته شد با توجه به جدید بودن این رویکرد و روش تحقیق در کشور ما و کاربرد محدود آن در تحقیقات علمی، ناآشنا بودن محققان به این روش تحقیق، یکی دیگر از دلایل ماهوی عدم استفاده از روش ترکیبی از سوی اساتید مصاحبه‌شونده اعلام شده است. در این باره مصاحبه‌شونده شماره هفت چنین اظهار نظر می‌کند که:

«به نظر من با توجه به این که روش ترکیبی چند سالی است که در ایران بیشتر مطرح شده و آن هم از سوی اساتید معهود جوان، در صورتی که اساتید مسن زیاد رغبتی برای استفاده از این روش در تحقیقات ندارند، بالطبع نه خود انگیزه یادگیری دارند و نه تمایل به یاد دادن آن به دانشجویان خود می‌باشند و گرایش بیشتری به روش‌های کمی دارند و این امر منجر به ناآشنا ماندن روش ترکیبی در بین دانشجویان تحصیلات تکمیلی رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری شده است.»

سیستم آموزشی کمی گرا: کمی گرایی یکی از معضلات اصلی نظام آموزشی کشور می‌باشد. در حال حاضر معیار سنجش و گزینش دانشجو در مقاطع تحصیلی عالی به‌خصوص مقطع دکتری، تعداد مقالات و شمارش آن می‌باشد. به همین علت دانشجویان برای بالا بردن تعداد مقالات خود به روش‌های کمی روی می‌آورند. بر اساس آخرین آمار ارائه شده از سوی مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری، میزان مقالات علمی ایران در سال ۲۰۱۴ در پایگاه استنادی «ISI» با احتساب مجموع مقالات کنفرانس‌ها و مقالات مجلات به ۲۶ هزار و ۴۹۴ مدرک رسید. کمیت گرایی همچنین باعث شده رتبه ایران در کیفیت مقالات علمی رتبه بالایی نداشته باشد. جایگاه ایران در زمینه ارجاع دانشمندان جهان به مقالات ایرانی مصداق کیفیت مقالات علمی در رتبه ۳۶ دنیا و در جایگاه‌های پایین‌تر از کشورهای هم‌چون رژیم اشغالگر قدس، سنگاپور، آفریقای جنوبی، عربستان سعودی، مصر و ترکیه قرار گیرد. درواقع سیستم آموزشی فعلی کشور در هدایت دانشجویان به استفاده بیش از حد از روش‌های کمی نقش اساسی دارد (نجاتی، ۱۳۹۲: ۶). با نگاهی به رویکرد نظام آموزشی ایران در دوران پهلوی اول و دوم به دلیل تأکید بر فناوری و اقتدار حاکمان و کمبود امکانات در سطوح مختلف آموزشی کمیت گرا بود و در بعد از انقلاب اسلامی نیز با وجود تلاش‌های صورت گرفته جهت دینی کردن فضای نظام آموزشی ایران کمیت گرایی و صورت گرایی چه در ارائه تکلیف و چه در ارزشیابی مشهود است (ایروانی، ۱۳۹۴: ۱۸). درواقع سیستم آموزشی فعلی کشور در هدایت دانشجویان به استفاده بیش از حد از روش‌های کمی نقش اساسی دارد. بر این اساس مصاحبه‌شونده شماره پنج چنین اظهار نظر می‌کند:

«در حال حاضر سیستم گزینش دانشجو بر اساس شمارش مقالات دانشجو می‌باشد و دانشجو هم با توجه به زمان‌بر بودن یادگیری روش ترکیبی و عدم استقبال از روش ترکیبی روی به روش‌های کمی زودبازده می‌آورد. به کارگیری تنها روش کمی در یک تحقیق، نیاز به تخصص چندانی ندارد (حداقل در ایران) و از نظر سیاسی نیز مشکل خاصی ایجاد نمی‌کند. زیرا که به دنبال

چرایی و چگونگی بروز پدیده‌ها نیست و فقط بر توزیع، پراکندگی، رتبه‌بندی، طبقه‌بندی و همبستگی تأکید دارد. مسلماً این روش بدون دردسر و بدون زحمت زیاد به ثمر می‌رسد.»

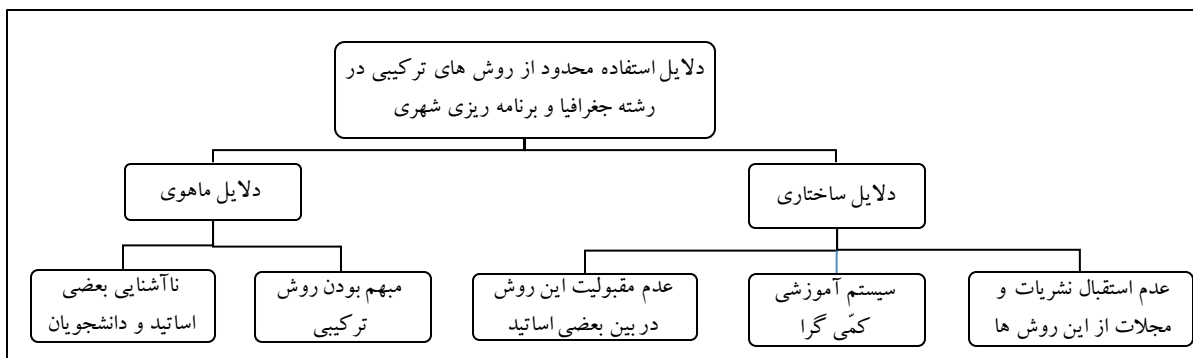
عدم مقبولیت روش‌های ترکیبی در بین بعضی از اساتید این رشته: به‌غیر از آن اساتیدی که آشنایی با روش ترکیبی نداشتند و در کلاس‌های درسی نیز بدان اشاره نمی‌کردند؛ بعضی از اساتید هم بودند که با ادعای آشنایی با این روش تحقیق، اعتقادی به کاربرست روش تحقیق ترکیبی در تحقیقاتشان نداشتند و امکان ترکیب دو روش کمی و کیفی را در تحقیقات علمی به‌نوعی غیرممکن می‌دانستند. در این زمینه مصاحبه‌شونده شماره چهار چنین اظهارنظر می‌کند که:

«به نظر من ماهیت روش تحقیق کمی و کیفی کاملاً با همدیگر فرق می‌کند و ترکیب این دو روش معقول به نظر نمی‌رسد. و پژوهشگرانی که درصدد ترکیب دو روش کمی و کیفی برای رسیدن به روش تحقیق ترکیبی هستند، تحقیقاتشان غیراصولی خواهد بود.»

سلايق حاکم بر مجلات و فصلنامه‌های این رشته: سلايق حاکم بر مجلات و فصلنامه‌های رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری نیز به تبعیت از سیستم کمی‌گرای آموزشی بیشتر به سمت قبول مقالاتی که با مدل‌های کمی کار شده است، می‌باشد. در راستای این مطلب مصاحبه‌شونده شماره سه چنین اظهارنظر می‌کند: «متأسفانه سیستم حاکم بر مجلات و فصلنامه‌ها به سمت کمی‌گرایی است و مقالات کمی‌مشتريان اصلی این‌گونه مجلات می‌باشد. به‌طوری‌که اکثراً مقالاتی که با روش‌های غیر از روش کمی کار شده باشد با بی‌توجهی مواجه می‌باشد.»

نتایج طبقه‌بندی مصاحبه کیفی در شکل ۲ نمایش داده شده است که در طبقه‌بندی به دودسته ماهوی و ساختاری تقسیم می‌شوند.

شکل ۲- سؤال تحقیق با بندهای اصلی و فرعی پاسخ‌ها در گردآوری داده‌های کیفی

دلایل ماهوی، به دلایلی اشاره دارد که از ماهیت خود تحقیق آمیخته ناشی شده‌اند و از موانع مهم عدم استفاده از روش ترکیبی محسوب می‌شود. درواقع این دلایل که موجب عدم استفاده از روش ترکیبی می‌شود مربوط به ویژگی خاص خود روش ترکیبی می‌باشد و مربوط به عامل خارجی نیست. این دلایل شامل دو بند اصلی می‌شود: (۱) مبهم بودن روش تحقیق ترکیبی؛ (۲) ناآشنایی دانشجویان و حتی بعضی اساتید به روش ترکیبی. دلایل ساختاری به عامل‌هایی اشاره دارد که به ماهیت روش تحقیق ترکیبی مربوط نمی‌باشد؛ بلکه به دلایلی خارج از ماهیت روش تحقیق ترکیبی ارتباط دارد. درواقع این دلایل به کمی‌گرای بودن سیستم آموزشی، عدم مقبولیت روش تحقیق ترکیبی در بین بعضی از اساتید این رشته و سلیقه حاکم بر مجلات و فصلنامه‌های این رشته بستگی دارد.

تحلیل داده‌های کمی

برای گردآوری داده‌های کمی از اظهارنظرهای اساتید که با استفاده از مصاحبه کیفی به دست آمده بود، استفاده شد. این سؤالات کمی به منظور سنجش دقیق‌تر و تکمیل‌کننده اطلاعاتی که از بخش کیفی به دست آمده بود، طرح شده است. که در این بخش با استفاده از آزمون تی تک نمونه‌ای مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. خروجی حاصل از آزمون تی تک نمونه‌ای در جداول ۲ تا ۶ آورده شده است.

جدول ۲- آزمون تی تک نمونه‌ای ناآشنا بودن اساتید و دانشجویان به روش‌های ترکیبی

متغیر	ارزش تست = ۴		sig	فاصله اطمینان ۹۵ درصد	
	میانگین	درجه آزادی		کران پایین	کران بالا
ناآشنایی	۴/۴۵	۸۰	۰/۰۰۰	۰/۰۴	۰/۱۸

نتایج آزمون t تک نمونه‌ای در جدول ۲ نشان می‌دهد که سطح معناداری این آزمون ۰/۰۰۰ بوده و با توجه به میانگین ۴/۴۵ که بالاتر از ارزش تست (۴) می‌باشد. می‌توان چنین استدلال کرد که از نظر دانشجویان تحصیلات تکمیلی رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه‌های شهید بهشتی، تبریز، خوارزمی، محقق اردبیلی و زنجان آشنا نبودن اساتید و دانشجویان به روش تحقیق ترکیبی یکی از دلایل تأثیرگذار در عدم به کارگیری این روش در تحقیقات آنان است. اساتید هم در مصاحبه خود اذعان کرده بودند که یکی از عوامل تأثیرگذار در عدم به کارگیری روش ترکیبی ناآشنایی به این روش تحقیق می‌باشد.

جدول ۳- نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای مبهم بودن روش‌های ترکیبی

متغیر	ارزش تست = ۴		sig	فاصله اطمینان ۹۵ درصد	
	میانگین	درجه آزادی		کران پایین	کران بالا
ناآشنایی	۴/۵۱	۸۰	۰/۰۰۰	۰/۰۵	۰/۱۷

خروجی آزمون در خصوص مبهم بودن روش‌های ترکیبی در جدول ۳ نشان می‌دهد که سطح معناداری این آزمون ۰/۰۰۰ بوده است. با توجه به میانگین ۴/۵۱ که بالاتر از ارزش تست ۴ می‌باشد. می‌توان چنین استدلال کرد که از نظر دانشجویان تحصیلات تکمیلی رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه‌های مورد مطالعه، مبهم بودن روش تحقیق ترکیبی یکی از دلایل تأثیرگذار در عدم به کارگیری این روش در تحقیقات آنان است. پیش‌تر اساتید هم در مصاحبه خود اذعان کرده بودند که یکی از عوامل تأثیرگذار در به کارگیری روش ترکیبی مبهم بودن آن می‌باشد.

جدول ۴- آزمون تی تک نمونه‌ای سلیق مجلات در پذیرش مقالات کمی

متغیر	ارزش تست = ۴		sig	فاصله اطمینان ۹۵ درصد	
	میانگین	درجه آزادی		کران پایین	کران بالا
ناآشنایی	۴/۴۷	۸۰	۰/۰۰۰	۰/۰۲	۰/۱۳

نتایج آزمون T تک نمونه‌ای (جدول ۴) نشان می‌دهد که سطح معناداری این آزمون برای سلیق مجلات در پذیرش مقالات کمی ۰/۰۰۰ بوده و با توجه به میانگین ۴/۴۷ که بالاتر از ارزش تست (۴) می‌باشد. می‌توان چنین استدلال کرد که از نظر دانشجویان تحصیلات تکمیلی رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه‌های مورد مطالعه سلیق حاکم بر مجلات در پذیرش مقالات، یکی از دلایل تأثیرگذار در عدم به کارگیری محدود این روش در تحقیقات آنان است.

جدول ۵- آزمون تی تک نمونه‌ای کمی گرا بودن نظام آموزشی

متغیر	ارزش تست = ۴			فاصله اطمینان ۹۵ درصد	
	میانگین	درجه آزادی	مقدار آماره	sig	کران پایین کران بالا
ناآشنایی	۴/۵۹	۸۰	۴/۲۶۴	۰/۰۰۰	۰/۱۰ ۰/۲۷

نتایج آزمون T تک نمونه‌ای در جدول ۵ نشان می‌دهد که سطح معناداری این آزمون در خصوص کمی گرا بودن نظام آموزشی ۰/۰۰۰ بوده است. با توجه به میانگین ۴/۵۹ که بالاتر از ارزش تست ۴ می‌باشد، می‌توان چنین استدلال کرد که از نظر دانشجویان تحصیلات تکمیلی رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه‌های مورد مطالعه، کمی گرا بودن سیستم آموزشی از دلایل تأثیرگذار در عدم به کارگیری این روش در تحقیقات آنان است. در مصاحبه اساتید هم به این نکته اشاره شده است.

جدول ۶- آزمون تی تک نمونه‌ای عدم مقبولیت روش‌های ترکیبی نزد اساتید

متغیر	ارزش تست = ۴			فاصله اطمینان ۹۵ درصد	
	میانگین	درجه آزادی	مقدار آماره	sig	کران پایین کران بالا
ناآشنایی	۴/۳۱	۸۰	۳/۳۶۰	۰/۰۰۱	۰/۰۲ ۰/۱۰

آزمون T تک نمونه‌ای در خصوص عدم مقبولیت روش‌های ترکیبی نزد اساتید جدول ۶ نشان می‌دهد که سطح معناداری این آزمون ۰/۰۰۰ بوده و با توجه به میانگین ۴/۳۱ که بالاتر از ارزش تست برابر با ۴ می‌باشد، می‌توان چنین استدلال کرد که از نظر دانشجویان تحصیلات تکمیلی رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه‌های مورد مطالعه عدم مقبولیت روش تحقیق ترکیبی در بین بعضی اساتید از دلایل تأثیرگذار در عدم استفاده از این روش در تحقیقات جغرافیایی می‌باشد.

نتیجه‌گیری

بر اساس تقسیم‌بندی‌های انجام‌شده رویکردهای پژوهش شامل سه دسته می‌باشد. الف) رویکرد کمی که بر اساس مبانی نظری خاصی، پدیده‌های مورد مطالعه را به شکل عینی، عملیاتی و کمی مورد مطالعه قرار می‌دهد. هدف از این رویکرد آزمایش یک نظریه و همچنین تعمیم یافته‌های تحقیق جامعه نمونه به جامعه آماری است؛ ب) رویکرد کیفی که پدیده مورد مطالعه را به همان صورتی که هستند و نه در شکل و قالبی تعریف‌شده، به صورت یک کل و در ارتباط با زمینه‌ای که در آن قرار گرفته، مورد مطالعه قرار می‌دهد. هدف از این رویکرد نیز تولید و استخراج نظریه، مدل یا الگوی نظری از دیدگاه و رفتار مشارکت‌کننده‌های در تحقیق است. ج) رویکرد آمیخته که هم از داده‌های کیفی در فرایند تحقیق استفاده خواهد کرد و هدف از آن، هم تولید نظریه و هم آزمایش آن است (کرسول، ۲۰۰۹: ۶۸، به نقل از زاهد و همکاران). گرچه سابقه ضمنی تحقیق ترکیبی به بیش از چند دهه می‌رسد، اما پیدایش و گسترش رسمی این تحقیقات به‌طور عمده در خلال دو دهه اخیر صورت گرفته است. این روش در خلال چند دهه اخیر، جهت‌گیری روش‌شناختی، ارائه طرح‌های تحقیقی جدید و حتی ترمینولوژی جدیدی در روش‌شناسی علوم انسانی و جغرافیایی پدید آورده است که از نظر برخی از صاحب‌نظران به دگرگونی و جابجایی وسیعی در مباحث نظری و روشی علوم اجتماعی و جغرافیایی منتهی شده است.

در این مقاله به دلایل استفاده اندک از روش تحقیق ترکیبی در تحقیقات جغرافیایی در بین دانشجویان و اساتید گروه‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری پنج دانشگاه (تبریز، زنجان، اردبیل، بهشتی و خوارزمی) پرداخته شد. چیزی که در این بین تا حدی روشن شد، اینکه استفاده از روش‌های کمی در تحقیقات جغرافیایی نسبت به روش کیفی بالاخص روش تحقیق ترکیبی بسیار چشم‌گیر است. این امر با وجود سیستم آموزشی کمی گرا به نظر می‌رسد امری عادی جلوه نماید. ولی باین حال برخی محققان کمی دریافتند که داده‌های کیفی می‌تواند نقش مهمی در تحقیق کمی ایفا کند. یافته‌های به‌دست آمده از این پژوهش نشان داد

واکاوی کاربرد اندک روش‌های ترکیبی در پژوهش‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری / ۱۳۷

که دو عامل اصلی در استفاده محدود از این رویکرد و روش تحقیق تأثیرگذار است. یکی از این عوامل، عامل ماهوی خود روش تحقیق ترکیبی می‌باشد که در این تحقیق دارای دو مقوله اصلی است. یکی از این مقولات مبهم بودن روش تحقیق ترکیبی برای دانشجویان و اساتید این رشته می‌باشد.

آنچه از نتایج مصاحبه و پرسشنامه‌ها برداشت می‌شد، این بود که این روش تحقیق هنوز به اندازه کافی در کلاس‌های این گروه‌ها به خوبی جا نیفتاده است؛ و بخش اعظمی از تدریس‌های ارائه شده در کلاس‌های روش تحقیق مربوط به روش تحقیق کمی می‌باشد. که این نپرداختن به تدریس این روش تحقیق باعث مبهم ماندن ماهیت روش تحقیق ترکیبی در بین دانشجویان رشته جغرافیا شده است. دومین مقوله از دلایل ماهوی استفاده اندک از روش تحقیق ترکیبی ناآشنایی اساتید این رشته با این روش تحقیق بود. ناآشنایی اساتید به این روش باعث شده بود که علاقه چندانی به مطرح کردن این روش تحقیق در کلاس نداشته باشند و کار کردن با این روش در تحقیقات‌شان نوعی ریسک محسوب شود. دومین مقوله از دلایل ماهوی استفاده اندک از روش تحقیق ترکیبی ناآشنایی اساتید این رشته با این روش تحقیق بود. ناآشنایی و عدم مهارت اساتید به این روش باعث شده بود که علاقه چندانی به مطرح کردن این روش تحقیق در کلاس نداشته باشند و کار کردن با این روش در تحقیقات‌شان نوعی ریسک محسوب شود. دومین دلیل استفاده محدود از روش تحقیق ترکیبی، مربوط به دلایل ساختاری مرتبط با این روش بود؛ که این دلیل هم شامل سه مقوله می‌باشد. اولین مقوله کمی گرا بودن سیستم آموزشی می‌باشد؛ که فضا برای به کارگیری روش‌های کمی مساعدتر است و از طرف اساتید هم مورد اقبال بیشتری قرار می‌گیرد. از طرفی به کارگیری روش کمی در یک تحقیق، نیاز به تخصص چندانی ندارد (حداقل در ایران) و از نظر سیاسی نیز مشکل خاصی ایجاد نمی‌کند. زیرا که به دنبال چرایی و چگونگی بروز پدیده‌ها نیست و فقط بر توزیع، پراکندگی، رتبه‌بندی، طبقه‌بندی و همبستگی تأکید دارد.

دومین مقوله مربوط به سلايق فصلنامه‌ها و مجلات می‌باشد که از مقالاتی که با مدل‌ها و روش‌های کمی کار شده است، بیشتر استقبال می‌کنند. چرا که داوران این فصلنامه‌ها هم بیشتر گرایش به کمی‌گرایی دارند. سومین مقوله از دلایل ساختاری عدم استفاده از روش‌های ترکیبی مربوط به قبول نداشتن این روش تحقیق از سوی برخی اساتید جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری می‌باشد. هرچند این مقوله در مقایسه با مقولات دیگر از تأثیر کمتری برخوردار بود، ولی باز در زمره عوامل تأثیرگذار بر استفاده محدود از روش تحقیق ترکیبی قرار گرفته است.

در نهایت، یافته‌های پژوهش نشان داد که مبهم بودن روش تحقیق ترکیبی، ناآشنایی برخی اساتید و دانشجویان، سلايق فصلنامه‌ها و مجلات، کمی گرا بودن سیستم آموزشی و عدم مقبولیت روش تحقیق ترکیبی در بین اساتید این رشته از دلایل اساسی استفاده اندک از روش تحقیق ترکیبی در تحقیقات جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری بوده است. روش تحقیق ترکیبی همانند دیگر روش‌های تحقیق (کمی و کیفی) درگیر مسائل فرهنگی (وابسته به فرهنگ بودن بعضی از مسائل اجتماعی)، سیاسی (ایدئولوژیک بودن حکومت‌ها و تولید دانش متفاوت توسط قدرت‌های سیاسی)^۱، فلسفی و روش‌شناختی متعددی است. شدیدترین انتقادات به روش‌شناسی ترکیبی از سوی ناب‌گرایان عنوان شده که بر این باورند ظهور این رهیافت پژوهشی جدید، ناب بودن و مشروعیت هر یک از روش‌های کمی و کیفی را دچار مسئله کند. آن‌ها معتقدند که در خلال ترکیب هر یک از روش‌های کمی و کیفی با یکدیگر، اصول منطقی و پارادایمی روش‌های کمی و کیفی زیر سؤال می‌رود. حمایت از روش‌های ترکیبی عمدتاً توسط آن دسته از دانشمندان و محققانی صورت می‌گیرد که درصدد پاسخ به سؤال‌ها یا بررسی پدیده‌هایی هستند که هر یک از روش‌های کمی و کیفی به تنهایی قادر به توضیح آن‌ها نبوده و تقابل کمی و کیفی مانع از دست‌یابی به درک عمیق و صحیحی از آن می‌شود. با این وجود، این روش نیز ضمن داشتن مدافعان و مخالفان خاص خود، دارای یکسری نقاط ضعف و قوت می‌باشد. بر

^۱ - بر اساس نظریه فوکو دانش قدرت تولید می‌کند و قدرت دانش‌های متفاوت تولید می‌کند.

اساس یافته‌های تحقیق که از مصاحبه‌های کیفی و گردآوری اطلاعات از روش‌های کمی به دست آمده است، پیشنهاداتی ارائه می‌شود.

با توجه به نیاز روزافزون پژوهش‌های میان‌رشته‌ای هم چون جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری به انواع روش‌های پژوهشی، متخصصان این حوزه‌ها باید ترویج این گونه روش‌های پژوهشی را در اولویت فعالیت‌های علمی خود قرار بدهند.

- نظام آموزشی کشور در تحقیقات علوم انسانی به خصوص جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری ضمن تغییر رویه از توجه بیشتر به روش‌های کمی و کمی‌گرایی، در ترویج و بها دادن به روش‌های ترکیبی اهتمام بیشتری بورزد؛

- اساتید گروه‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری در موارد جذب هیئت علمی و پذیرش دانشجویان مقطع دکتری از اهمیت دادن بیش‌ازحد به کمیت و تعداد مقالات پرهیز کرده و به محتوا و کیفیت مقالات هم توجه داشته باشند؛

- با توجه به محدود بودن منابع فارسی در رابطه با روش‌های ترکیبی در رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، اساتید و دانشجویان این رشته با استفاده از منابع لاتین سعی در شناساندن این روش تحقیق علمی به جامعه رشته جغرافیای کشور داشته باشند.

منابع و مآخذ

- استراس، آنسلم، کوربین، جولیت (۱۳۸۵)، اصول روش تحقیق کیفی (نظریه مبنايي)، مترجم بیوک محمدی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ایروانی، شهین (۱۳۹۳)، مقدمه‌ای بر تبیین ماهیت نظام آموزشی و پرورشی در ایران از آغاز دوره مدرن‌سازی تا امروز، پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت، سال ۴، شماره ۱، صص ۸۳-۱۱۰.
- بی، ارل (۱۳۸۸)، روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی. مترجم رضا فاضل، تهران، ۱۳۸۸.
- بلیکی، نورمن (۱۳۸۴)، طراحی پژوهش‌های اجتماعی. مترجم حسن چاوشیان، تهران، انتشارات نی، ۱۳۸۴.
- داندکار، همالاتا (۱۳۸۱) روش‌های کیفی در برنامه‌ریزی شهری، مترجم حسین پیرزاده، مجله جستارهای شهرسازی، سال سوم، پاییز و زمستان ۱۳۸۱، صص ۳۸-۴۲.
- زاهد بابلان، عادل، معینی کیا، مهدی، احمدی، حسن (۱۳۹۴)، تحقیق آمیخته، حلقه مفقوده‌ای در تحصیلات تکمیلی آسیب‌شناسی آن در علوم انسانی، فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی، شماره ۸۳، صص ۱۶۷-۱۴۹.
- شکویی، حسین (۱۳۷۳)، دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری (جلد اول)، تهران، انتشارات سمت.
- کاپلان، دیوید اچ، ویلر، جیمز اُ، هالووی، استیون آر (۱۳۹۱)، جغرافیای شهری، مترجم حسین حاتمی نژاد، عبدالمطلب برات نیا، تهران، انتشارات سمت.
- لیندسی، جیمز. ام (۱۳۸۱)، روش‌های تحقیق در جغرافیا، مترجم محمدرضا رضوانی، تهران، انتشارات سمت.
- محمدپور، احمد (۱۳۸۹) فرا روش بنیان‌های فلسفی و عملی روش تحقیق ترکیبی در علوم اجتماعی و رفتاری، تهران، انتشارات جامعه‌شناسان.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۲)، روش تحقیق کیفی ضد روش ۱: منطق و طرح در روش‌شناسی کیفی، تهران، انتشارات جامعه‌شناسان.
- نجاتی، محمدحسین (۱۳۹۲)، رتبه ۱۸ جهانی در «کمیت»، ۳۸ در «کیفیت»، روزنامه شرق، ۹ تیر، شماره ۱۷۶۹، تهران.
- هال، تیم (۱۳۹۲)، جغرافیای شهری، مترجم علیرضا سائلی، الهام امیر حاجلو، ابوالفضل زنگانه، تهران، انتشارات جهاد دانشگاهی واحد خوارزمی.
- های، ایان (۱۳۸۷) روش‌های تحقیق کیفی در جغرافیای انسانی، مترجم احمد پوراحمد، محمد اسکندری نوده، تهران انتشارات سمت.
- Blaikie, N. (2000), Designing Social Research the Logic of Anticipation Translated by Hassan Chavoshain, Tehran, Ney Pub. (in Persian)
- Boschman, E. E., Cubbon, E. (2014), Sketch maps and qualitative GIS Using cartographies of individual spatial narratives in geographic research, The Professional Geographer, Vol. 66, No. 2, pp. 236- 248.
- Clifford, N., French, S., Valentine, G. (2010), Key Methods in Geography Second edition, London, Sage.

- Cope, M., Elwood, S. (2009), *Qualitative GIS a Mixed Method Approach*, Sage.
- Creswell J.W. (2009), *Research Design Qualitative, Quantitative, Mixed Method Approaches* Second Edition, London, New Delhi, Sage Pub.
- Creswell, J.W, Plano Clark, V.L., Gutman, M.L, Hanson, E.E, (2003), *Advanced Mixed Methods Research Design* in Tashakkori, A., Teddlie, C. (Eds) *Handbook of Mixed Methods in social and Behavioral Research*, Thousand Oaks, ca: Sage. pp. 209-240
- Crooks, A.V., Schuurman, N. (2011), *Refining a Location Analysis Model Using a Mixed Methods Approaches: Communities Readiness as key Factor in Siting Rural Palliative Care Services*.
- Dandekar, H. (1988) *Qualitative Methods, Urban Planning*, Second edition, Translated by Hosain Pirzadeh. Ney, Tehran. (In Persian)
- Gall, M., Gall, J., Borg, W. (2003), *Educational Research an Introduction*, Boston Allyn and Bacon.
- Hacking, I. (1983), *Representing and Intervening, Introductory Topics in the Philosophy of Natural Science*, Cambridge Cambridge University Pub.
- Irwin, S. (2008), *Data Analysis and Interpretation Emergent Issues in Linking Qualitative and Quantitative Evidence*, in Hesse Biber, S.N, Leavy, P (eds) *Handbook of Emergent Methods*, New York, Guilford.
- Kaplan, D., Wheeler, J, O., Holloway, S. (2004), *Urban Geography* Translated by Hossein Hataminezhad, Abdolmotalab Baratnia, Tehran, SAMT Pub. (in Persian)
- Kwan, M-P. (2004), *Beyond Differences from Canonical Geography to Hybrid Geographies* *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 94, pp. 756- 763.
- Limb, M., Dwyer, C. (2001), *Qualitative Methodologies for Geographers Issues and Debates*. London, Arnold.
- Meth, P., Cloyment, K. (2009), *Researching Men, The Politics and Possibilities of Qualitative Mixed- Method Approach*, *Social and Cultural Geography*, Vol. 10, No. 8, pp. 909-925.
- Mohammadpour, A. (2010), *Qualitative Research, Method Counter Method 1, the Logic and Design in Qualitative Methodology*, Jameshenasan, Tehran. (in Persian)
- Newman, W.L. (2001), *Social Research Methods*, Boston Allyn, Bacon
- Valentine, G., Aitken, S. (2006), *Approaches in Human Geography*, Sage.
- Valentine, G., Aitken, S. (2014), *Approaches in Human Geography, Philosophies, Theories, People and Practice*, Second edition, London, Sage.
- Warshavsky, D. (2014), *The Potential for Mixed Methods Results from the Field in Urban South Africa*, *The Professional Geographers*, Vol. 66, No. 1, pp. 160-168.
- Winchester, H.P.M. (1999), *Interviews and Questionnaires as Mixed Methods in Population Geography the Case of Lone Fathers in Newcastle*, *the Professional Geographer*, Vol. 51, No. 1, pp. 60-67.
- Yeager, D.C., Steiger, T. (2013), *Applied Geography in a Digital Age the Case for MixMethods*, *Applied Geography*, Vol. 39, pp. 1-4.
-